

EASTERN REVIEW 2012, t. 1

Володимир Фісанов, Олексій Грушко

Розвиток відносин України з Російською Федерацією: геополітичний і безпековий виміри (за експертними оцінками)

У сучасних умовах, коли ось уже декілька десятиліть відбувається радикальна реструктуризація фактично усіх сфер суспільного життя, усе більш необхідною стає експертно-аналітична оцінка як його внутрішніх, так і зовнішніх вимірів. Не випадково, відомий вітчизняний вчений Павло Кутуєв вважає, що саме у добу глибинних трансформацій і в ситуаціях соціального дисбалансу „ініціювати та просувати зміни можуть групи, позбавлені „матеріальних ресурсів”, однак вони володіють ресурсами ідеаційними, тобто залучені до процесу продукування ідей”¹.

У такому контексті можна вести мову про значне ускладнення завдань відповідальних ЗМІ, зокрема у питаннях зовнішньої політики.

Якісні засоби масової комунікації надають сьогодні можливість експертам й аналітикам у царині міжнародних відносин не тільки формувати громадську думку, але певним чином впорядковувати наші уявлення щодо реальної ситуації, у котрій сьогодні опинилася Україна у сфері міжнародних відносин, допомагає подоланню застарілих стереотипів, а також дає можливість впливати на світогляд тих молодих особистостей, хто завтра чи післязавтра стане активним суб'єктом/актором міжнародного співробітництва України на глобальному й європейському рівнях.

Одним з важливих, пріоритетних напрямів зовнішньої політики України був і залишається на початку XXI ст. розвиток відносин з найближчим північно-східним сусідом – Російською Федерацією. Проблемні питання українсько-російських взаємин досить часто набувають виключно регіонального і загальноєвропейського значення у контексті підтримання

¹ П. Кутуєв, *Соціальна реальність і трансформації XX століття: між концепціями та утопіями*, „Соціологія: теорія, методи, маркетинг” 2012, No. 3, с. 75.

стабільного розвитку в об'єднаній Європі, особливо з огляду на необхідність забезпечити воєнно-політичну й енергетичну безпеку.

Фактично усі зацікавлені експерти у своїх наукових розвідках і прогностичних матеріалах подають власне бачення стану і перспектив відносин між Україною і Росією. Ми намагаємось подати у запропонованій науковій статті найбільш цікаві думки й аргументи експертів, які роблять більш зрозумілою позицію України у складному й багатовимірному геополітичному контексті сучасної Центральної та Східної Європи з врахуванням російського та європейського векторів зовнішньої політики офіційного Києва. Існують різні погляди щодо місця і ролі України, так би мовити між Заходом і Сходом – між Європою розширеною на початку ХХІ ст. через приєднання до неї у різні періоди західних сусідів України – Польщі, Словаччини, Угорщини та Румунії – і давньою й неоднозначною для усіх цих держав і України сусідкою – Росією, котра сьогодні намагається відновити свій стратегічний вплив на обширах Євразії.

В умовах відновлення стратегічної та економічної могутності РФ стан взаємин України та Росії не може не хвилювати як провідні держави Європи та світу, так і найближчих сусідів України у регіоні Центральної та Східної Європи. З особливою увагою перспектив розвитку українсько-російських відносин у новому геополітичному контексті стали розглядатися експертами після відомої концептуальної промови президента РФ В. Путіна у Мюнхені (лютий 2007 р.), де він, спираючись на доходи від торгівлі нафтою і газом і зосередивши всю повноту лади, виступив із „найгучнішою декларацією” підготовки Росії „до повторного виходу на світову арену” на початку нового століття. Причому, як слушно відзначає оглядач газети „The Washington Post” Чарльз Краутгамер російський лідер сьогодні не бажає тягти за собою ідеологічний багаж доби комунізму, однак він бажає, щоби „усі ми” (хто уособлює себе з вільним світом, демократією і західними цінностями) „стали якнайменшими”. Це намагання і взагалі усю неоімперську стратегію Путіна, викладену ним у мюнхенській промові, автор кваліфікує як прояв (чи краще сказати рецидив) класичної зовнішньої політики ХІХ століття – „на найбільш грубому і природному рівні”². Як підкреслив аналітик Московського центру Карнегі Дмитро Тренін, такий поворот у зовнішній політиці означає не що інше як новітнє видання давньої стратегії Realpolitik. Саме її російський лідер вважає „єдиною надійною політикою”, котру лише слід якнайшвидше адаптувати до умов сучасного глобального світу³.

Враховуючи цей досить несприятливий (для ведення Україною незалежної і відповідальної зовнішньої політики в регіоні ЦСЄ) контекст, від-

² *Ibidem*.

³ Д. Тренін, *Очерк российской внешней политики в 1992–2010 гг.*, [в:] *20 лет без Берлинской стены: прорыв к свободе*, РОССПЭН, 2011, с. 267.

повідальні європейські політики та українські експерти критикують досить обережну й часом чітко невизначену політику ЄС щодо підтримки європейських прагнень України, які сьогодні лише „декларуються” діючою владою у Києві і реально підтримуються частиною проєвропейські налаштованих політиків й громадськості.

Що ж має робити, на думку демократичних друзів України, Європейський Союз? У спеціальному листі, де йдеться про сучасні небезпеки для розвитку демократії в Україні і який нещодавно підписали экс-президент Чеської Республіки Вацлав Гавел, колишній президент ФРН Ріхард фон Вайцеккер, голова російської партії „Яблоко” Григорій Явлинський, відомий французький філософ та есеїст Андре Глюксман, особливо підкреслюється, що в інтересах ЄС „намагатися розвинути більш активну політику відносно України, ніж це мало місце дотепер”. Зокрема вони сподіваються на особливу роль Польщі у цьому процесі. У документі-зверненні читаємо: „Польщі, яка нині головує в ЄС, варто згадати початки польської демократії і ту суттєву допомогу, котру вона отримала від країн Заходу усього покоління тому. Подібні зусилля сьогодні „необхідні Україні” і вони не повинні відкладатися з причин політичної доцільності, або ж переслідуваних суто економічних власних інтересів⁴. Важливо, що у більш ширшому центрально-східноєвропейському контексті Польща, як дійсно демократична держава, могла б втілити засадничу ідею щодо підтримки майбутнього демократичного розвитку України, яка була висловлена одним з інтелектуальних революціонерів повоєнної доби ЄжиГедройцем, редактором паризької „Культури”. Мислитель закликав до того, що у цьому регіоні „майбутнє мусить бути майбутнім усіх рівних народів”, що в інтересах Польщі є їх свобода⁵.

Зауважимо, що дехто з українських аналітиків сприймає дуже неструктуровану, „неквапливу” сучасну політику сусідства ЄС на своїх східних кордонах роздратовано і з певною іронією. Ось думка одного з політичних оглядачів Тараса Матіїва, висловлена у 2007 р. Запропонований статус „нового сусіда ЕС/Європи”, пише він, викликав в Україні „або роздратування, або гомеричний сміх – нарешті Польща та Угорщина знайшли свого »нового сусіда«”⁶. І все-таки, незважаючи на певні проблеми у відносинах з ЄС, відповідальні експерти радять Україні продовжувати рух в європейському напрямі. Так, наприклад, відомий аналітик Аркадій Мошес (Фінський інститут міжнародних відносин) підкреслює необхідність продовження розвитку України за демократичною моделлю, вважаючи, що Україна

⁴ В. Гавел, Д. Туту, Р. Вайцеккер, *Украина сбивается на обходной путь*, „День”, 24–25.12. 2010, с. 3.

⁵ Ч. Краутгаммер, *Доктрина Путіна*, „Незалежний культурологічний часопис »І«” 2007, No. 50, с. 238, 239.

⁶ Т. Матіїв, *Парадокси Східної Європи*, „Незалежний культурологічний часопис »І«” 2007, No. 50, с. 51.

як демократичний проект „має значно більший шанс бути в Європі, аніж проект країни, яка просто здійснює геополітичний дрейф у бік Росії”⁷.

Дійсно, сьогодні Україна, спираючись на свій реальний потенціал вповні має право претендувати на статус впливової європейської держави з відповідними геополітичними та стратегічними орієнтаціями. В іншому разі, як зазначив ще у 2005 р. впливовий політик доби президентства Кучми Володимир Горбулін, це може бути „статус азійської периферії на межі з Європою”⁸.

Звісно, останні події в українсько-російських відносинах засвідчують достатньо помітний зовнішньополітичний крен сучасної України у євразійському напрямі. І це не випадково. Адже лідер Росії Володимир Путін заявив про свої наміри утворити потужний Євразійський союз ще під час президентської передвиборної кампанії. Ця зовнішньополітична стратегія вибудовування геополітичних й гео економічних союзів на регіональному рівні була викладена російським прем'єром (в рамках оновленої „доктрини Путіна”) у базовій статті в газеті „Известия”, присвяченій високорівневому інтеграційному об'єднанню – Євразійському союзу. „Ми пропонуємо модель потужного наднаціонального об'єднання, спроможного стати одним з полюсів сучасного світу і при цьому грати роль ефективної »зв'язки« між Європою і динамічним Азійсько-Тихоокеанським регіоном. [...] Необхідно перейти до більш тісної координації економічної і валютної політики, створити повноцінний економічний союз”⁹. І хоча у цій великій програмній статті сам автор жодного разу не згадує Україну, з усього сучасного контексту зовнішньої політики РФ видно, що втягнення України у Євразійський союз є пріоритетним стратегічним завданням офіційної російської політики на середньострокову перспективу.

У цьому ж ключі слід розглядати і відомі Харківські угоди, коли Україна погодилась на продовження перебування російського флоту в Криму в обмін на знижки у ціні на газ, який російський „Газпром” поставляє в нашу країну. Така політика поступок призвела навіть до того, що президент В.Янукович нещодавно заявив: Україна буде „узгоджувати” свою соціально-економічну політику в Севастополі (АР Крим) з Росією. Набувають дещо іншого виміру й зовнішньоекономічні зв'язки з РФ. Саме на це спрямований і підписаний у Санкт-Петербурзі 18 жовтня 2011 р. договір про Зону вільної торгівлі в СНД, який набув чинності 20 вересня 2012 року. Як відзначив секретар РНБО Андрій Клюєв, у першому півріччі нинішнього року український експорт у держави СНД склав 37%, а у європейські країни – близько 25%. „Обидва ринки

⁷ Д. Тренін, *Очерк российской внешней политики...*, с. 267.

⁸ В. Горбулін, *Стратегія національної безпеки України в аксіологічному вимірі: від «суспільства ризику» до громадянського суспільства*, [в:] *Через роки, через відстані... Держава та особистість. Вибрані публікації, інтерв'ю та виступи*, Саммит-книга, 2006, с. 53.

⁹ В. Гавел, Д. Туту, Р. Вайцзекер, *Украина сбивается на обходной путь*, „День”, 24–25.12.2010, с. 3.

для нашої країни дуже важливі, тому ми продовжимо прикладати зусилля для розширення присутності на них українських підприємств”, – сказав він¹⁰. Ось як, наприклад, оцінив економічний рух в євразійському напрямку президент Центру ринкових реформ Володимир Лановий. Зміна економічного курсу відбувається під впливом „зміни політичних орієнтирів”. Росія керується у даному випадку не економічними, а суто своїми політичними інтересами. Адже в результаті цих угод не відкриваються нові канали торгових відносин, не розширюються ринки збуту для товарів, послуг і капіталу. Тому, як вважає експерт, підписання угоди щодо вільної торгівлі з СНД ніяким чином не має позначитися на стосунках з Європою. „Україні краще співробітничати з Європою, адже це відкриває можливості і стимули для модернізації виробничих потужностей української економіки і підвищення якості нашої продукції”. Росію ж цікавить лише політична інтеграція „на основі економічних поступок партнерів”¹¹.

Відзначимо у зв’язку із цим, що в Україні у різних ЗМІ можна прочитати протилежні оцінки дій влади відносно можливої зміни вектору зовнішньої політики. Так на шпальтах газети „День”, яка зазвичай виступає з національно-патріотичних позицій, політолог Олександр Палій, коментуючи заяву одного з високих посадовців що відповідає за питання співробітництва з Росією і країнами СНД стосовно необхідності „прискорити утворення Євразійського Союзу” та участі у ньому України, підкреслив, що така заява Валерія Мунтіяна по суті „означає заклик до ліквідації незалежності України”¹². Більш поміркованої позиції дотримується стосовно цього питання масове інформаційне видання „Аргументы и факты”, яке від коментувало позицію В. Мунтіяна наступним чином: „Урядовий уповноважений наполягає, що СНД для України – життєво важливий простір, котрий нам не можна втратити”. Свою упевненість у тому, що перебування України в Зоні вільної торгівлі із країнами СНД нам економічно вигідне відповідальний чиновник проілюстрував цифрами. За оптимістичними прогнозами експертів товарообіг України в рамках ЗВТ має збільшитись на 30–35% протягом наступного року – із 71 млрд. дол. до 92–96 млрд. доларів. Таку позицію українського урядовця підтримав директор Інституту економіки РАН Руслан Грінберг, який вважає, що в кінцевому рахунку Україна зробить вибір „на користь Євразійського союзу”. Однак сьогодні „особисто я не бачу короткострокових і середньострокових перспектив для України від вступу в ЄС, а люди бажають жити добре

¹⁰ У Азарова скоро займуться новим договором по ЗСТ з СНГ, http://news.liga.net/news/economics/743254-u_azarova_skoro_zaymutsya_novym_dogovorom_po_zst_s_sng.htm.

¹¹ Р. Шпорлюк, *Оновлене суспільство, оновлена держава. Опінієтворчі кола та інституції. Вступне слово модератора, [в:] Європа – минуле і майбутнє. Візії та ревізії, Матеріали міжнародної конференції пам’яті Єжи Гедройця, Київ, 24–26 листопада 2006 р., Критика, 2009, с. 66.*

¹² Т. Матіїв, *Парадокси Східної Європи*, с. 51.

і стабільно вже сьогодні”, – констатував російський експерт на засіданні Ради країн СНД в Ялті, яке відбулося наприкінці вересня поточного року¹³.

Цікаво подивитися на результати різних соціологічних опитувань відносно східного і західного векторів зовнішньої політики України на сучасному етапі. Почнемо з опитування експертів. У грудні 2011 р. „Український журнал” (видається у Празі) спільно з Інститутом Горшеніна (Київ) та часописом „Nowa Europa Wschodnia” (Краків) провели дослідження методом індивідуального експертного опитування. По-перше, відзначимо, що 83% експертів вважають, що у найближчі 2-3 роки Україна не зможе перейти „до єдиного напрямку у зовнішній політиці (прозахідного чи проросійського)”. По-друге, достатньо показовими виявились відповіді відносно практичних рекомендацій, які б сприяли підвищенню іміджу ЄС серед громадян України. 67% експертів віддали першість у іміджевій стратегії „запровадженню безвізового режиму з ЄС”. Другим чинником що значно впливатиме на імідж Євросоюзу в Україні називали підписання Угоди про асоціацію з ЄС (54%). Успіхам нових країн-членів ЄС віддали перевагу 29% і лише 17% експертів вважали реалізацію відомої програми „Східне партнерство” дієвим інструментом іміджевих стратегій. Зазначимо також, що деякі його напрями експерти вважали вкрай важливими для євроінтеграційних прагнень України. Наприклад, це адаптація українського законодавства до вимог ЄС (58%), посилення енергетичної безпеки України (42%), співпраця у боротьбі з корупцією (38%), зміцнення громадянського суспільства (29%), популяризаторські програми на локальному рівні (культурні, соціальні, економічні – 13%). Останнім найбільш цікавим висновком дослідження виявились позиції експертів щодо допомоги Україні з боку окремих держав ЄС. За оцінками експертів (була використана 5-бальна шкала) найбільш активно Україні допомагають Польща (4,78), Швеція (3,74) та Чехія (3,26). ФРН посіла п'яте місце (2,39), а Франція – сьоме (1,74). Разом з тим 83% експертів зазначили, що найбільше Україні потрібна підтримка Німеччини, а Польща і Франція посіли друге і третє місця – відповідно 58% і 54%. За методикою дослідження респонденти мали можливість обирати декілька варіантів відповідей. Цілком слушним видається висновок автора статті – дослідниці Катерини Шестакової (до речі, вона є випускницею Чернівецького національного університету) про те, що важливим завданням українських еліт та науково-експертних кіл залишається „залучення потужних європейських гравців – Німеччини, Франції, Великобританії – до активнішої участі у Східному партнерстві”¹⁴.

Наведемо тут дані й інших щорічних моніторингових опитувань, які з 1992 р. систематично проводить Інститут соціології НАН України. Ось як респонденти відповіли на запитання „Якому шляху розвитку України Ви

¹³ А. Мошес, *Интерв'ю в рамках аналітичної публікації „Рік після Харківських угод. Чи покращились українсько-російські відносини?”*, „День”, 10–11.06.2011, с. 3.

¹⁴ К. Шестакова, *Євроінтеграція України очима експертів*, „Український журнал” 2012, №. 4, с. 10, 11.

віддає перевагу?” (можна було обирати лише одну відповідь). Відповідь „зміцнювати східнослов'янський блок (Україна, Росія Білорусь)” отримала підтримку у 2002 р. 34% респондентів, а у 2010 р. – 26,8% (зменшення на 6,2%). На розширення зв'язків „у межах СНД” покладали надію у 2002 р. 13,4% і в 2010 р. 14,9%, тобто збільшення на 1,5%. А у розвитку відносин України з Росією вбачали перспективу 8,6% опитаних у 2002 р. і 13,1% у 2010 році (збільшення на 4,5%). В усіх трьох варіантах відповідей так чи інакше присутня Росія. Якщо скласти відсотки (навіть зі змінами), то вийдуть приблизно однакові цифри підтримки „російського вектору” у зовнішній політиці. Відповідно – 56% респондентів (2002 р.) і 54,8% (2010 р.). Зміни як бачимо мінімальні: зменшення усього на 1,2%¹⁵. Разом з тим експерти констатують стабільну підтримку з боку громадян України ідеї приєднання до союзу Росії й Білорусі. „Скоріше позитивно” відповіли у 1997 р. 53,6% опитаних, а у 2010 р. 61,6% респондентів. Певним чином позитивне ставлення до ідеї східнослов'янського міждержавного союзу залежить від „матеріального рівня життя сім'ї респондента та суб'єктивної оцінки матеріального становища сім'ї (чим вони гірші, тим імовірніша орієнтація на союз)”. Однак зв'язок цей не достатньо чітко виражений¹⁶.

У той же час за першочергове встановлення зв'язків „з розвиненими країнами Заходу” висловилися 12,7% респондентів (2002 р.) і 14,1% (2010 р.), тобто збільшення підтримки західноєвропейського курсу всього на 1,4%. Разом з тим можливий вступ України до ЄС підтримали 44,4% опитаних (2002 р.) і 45,5% (2010 р.) – за 8 років різниця 1,1% у бік збільшення. „Скоріше негативно” поставилися до подібного зовнішньополітичного кроку у 2002 р. 15% респондентів. А у 2010 р. ця цифра збільшилася на 4,1% і склала 19,1%. При цьому значна кількість опитаних громадян не визначилась у своєму ставленні до європейської інтеграції нашої країни – 40,1% (2002 р.) і 35,3% (2010 р.)¹⁷. Отже, стратегічний резерв для розвитку європейського вектору у міжнародній політиці України залишається досить великим.

У цілому ж ми бачимо вельми значну відмінність щодо пріоритетів зовнішньополітичного курсу України у експертів (вони переважно підтримують західний напрям) і у пересічних громадян, котрі вагаються між орієнтацією на Росію та європейським вектором міжнародної політики України. Подібна роздвоєність характерна сьогодні і для політичної еліти. Адже уряд України одночасно веде переговори і про підписання договору про асоціацію з ЄС і при цьому ініціює створення двосторонньої комісії з питань поглиблення взаємин з Митним союзом, де патрує Росія. На певні небезпеки подібної невизначеності нещодавно на щорічному міжнародному форумі в Ялті

¹⁵ В. Горбулін, *Стратегія національної безпеки України...*, с. 53.

¹⁶ В. Путин, *Проектная мощность*, „Известия в Украине”, 05.10.2011, с. 4.

¹⁷ *Результати національних щорічних моніторингових опитувань...*, с. 495–496.

звернув увагу глава МЗС Швеції Карл Більдт: „Куди ви рухаєтесь? Я уважно слухав і прем'єр-міністра, і президента. [...] У вас добрі відносини з Євразією, з ЄС, з Шанхайською організацією співробітництва, з Африканським союзом... Якщо ви підете усюди, ви опинитесь ніде”¹⁸.

Нагадаємо, що ще декілька років тому назад офіційний Київ (за часів президентства В.Ющенка) значно активніше постулював свої європейські цілі, причому не тільки в економічній сфері, а й у царині воєнно-політичного співробітництва і політики безпеки. Ось що писав з цього приводу згадуваний вже аналітик у політико-оборонній сфері В. Горбулін. Позаблоковість і багатовекторність України, що слугували засадами самостійного суб'єкта міжнародних відносин, на сучасному етапі „втратили свою ефективність”. Повноправне членство в Північноатлантичному альянсі безпосередньо відповідає національним інтересам України, оскільки політична вага і військова міць НАТО можуть „забезпечити її незалежність і територіальну цілісність краще, ніж непевний статус позаблокової держави”. Причому, на його думку, вихід на перший план економічних, екологічних та інших несилових аспектів безпеки „додатково знижує роль позаблоковості і, навіть, робить її сумнівною”¹⁹.

Дійсно, у сучасному світі є ще один досить важливий і відносно новий напрямок зміцнення власної безпеки і безпеки сусідів. На перший план у зовнішній політиці усе частіше виходять культурні та політичні цінності, а також суспільні інститути, котрі спроможні привернути увагу та симпатію інших людей. Такою може насправді стати продумана й досить розгалужена іміджева стратегія України насамперед у регіоні Центральної та Східної Європи. Зауважимо, що такий шанс у України вже був після Помаранчевої революції 2004/2005 років, проте вона так і не зуміла ним вповні скористатися.

Підкреслимо, що у Польщі носіями подібних дій та мислення зазвичай виступають незалежні від держави інституції та організації, які формулюють певну мету, визначають методи діяльності у сфері зовнішньої політики і діють від свого імені, досить часто використовуючи методи „м'якої сили”. Йдеться насамперед про НДО, а також про культурні осередки, університети, навіть про комерційні культурні інституції, що мають не лише суто бізнесові інтереси, а й виконують суспільну місію. Як підкреслив ще у 2006 р. один з експертів з проблем європейської політики сусідства та міжнародної діяльності польських неурядових організацій Якуб Боратинський, їхні завдання в рамках польсько-української співпраці досить „часто збігаються з офіційною польською зовнішньою політикою”. Проте, він вбачає у цьому добрий знак: визнання громадської дипломатії в якості рівноправного компонента зовнішньої політики – це не тільки дотримання принципу взаємодопомо-

¹⁸ *Мысли неглупых людей*, „Корреспондент”, 21.09.2012, с. 30.

¹⁹ В. Горбулін, *Національна безпека: ціннісні орієнтири*, [в:] *Мысли неглупых людей*, с. 56.

ги, а й одна із безпекових „засад функціонування Європейського Союзу”²⁰. Результати серйозних досліджень і в Україні переконують, що основним лейтмотивом оновленої Стратегії національної безпеки України на початку нового століття має бути теза: „Від суспільства ризику до громадянського суспільства”. Саме наявність розвинутого громадянського суспільства є головним гарантом безпеки людини, суспільства та держави²¹.

Отже, Українська державність потребує значної й дієвої підтримки на неоднозначному й каменистому шляху до стабільного й вкоріненого у власних традиціях демократичного розвитку. Не слід забувати у цьому контексті і те, що Європейський Союз (тоді ще Європейське Співтовариство) з часів завершення холодної війни рух у напрямку єдиної Європи для країн-кандидатів зробив залежними від виконання стандартів у галузі демократії і дотримання прав людини. Відтоді головна ідея моделі зовнішніх стимулів така – „рецепція правил окреслена як умова для винагород”. Якщо висловлюватись чіткіше, то неухильне дотримання ліберально-демократичних політичних умов і норм є „передумовою відкриття переговорів про вступ”. І навіть при виконанні цих умов країни-кандидати очікує ще одна важлива „європейська сходи́нка”. Згодом вони мають прийняти й адаптувати ще конкретніші норми *acquis communautaire* перед тим, як „пожинати плоди членства в ЄС”²².

Підкреслимо у зв’язку із цим, що ще одну з перешкод на шляху євроінтеграції, пов’язану з недостатнім рівнем розвитку демократії, відзначають і українські соціологи. В одній з аналітичних статей обачливу політику ЄС стосовно об’єднання з Україною пояснюють зокрема тим, що самі українці „скептично оцінюють рівень демократичного розвитку” власної країни. За даними моніторингу соціальних змін Інституту соціології НАНУ, незадоволеними станом демократії у квітні 2010 р. виявилось 52% громадян України, а задоволені рівнем демократичного розвитку були лише 18%²³.

Російські ж політики (у своїй більшості) насправді не бажають щоби в Україні утвердився дійсно демократичний лад, оскільки офіційній Москві буде набагато складніше впливати на представників правлячого класу в Києві. Там швидше розраховують на формування у нас моделі „послабленого” авторитаризму. Однак Україна, на думку українського політика Тараса Стецьківа, в принципі неспроможна запровадити авторитарну російську модель розвитку. „Російська модель можлива за двох обставин – це ресурсний потенціал (нафта, газ) і інтелект спецслужб. В Україні немає ні першого, ні

²⁰ У Азарова скоро займуться новим договором по ЗСТ з СНГ, http://news.liga.net/news/economics/743254-u_azarova_skoro_zaymutsya_novym_dogovorom_po_zst_s_sng.htm.

²¹ Н. Билоусова, *Смена экономического курса или политических ориентиров?*, „День”, 16.08.2012, с. 6.

²² Ф. Шіммельфенніг, У. Зеделмаєр, *Європеїзація Центральної та Східної Європи*, ВП «Юніверс», Київ 2010, с. 39, 41.

²³ Є. Головаха, Т. Телічко, *Європейський вибір України у дзеркалі громадської думки*, [в:] *Українське суспільство 1992–2010...*, с. 100.

другого. Ця модель в Україні приречена, вона лише тимчасово вибудує якусь стабілізацію, і ніяка модернізація не відбуватиметься. Зрештою, ця влада у своїй історичній перспективі не має шансу”²⁴.

За таких умов Росія на певну перспективу буде намагатися вибудувати власну політику „м’якої сили” на пострадянському просторі. Вона і сьогодні немов би продовжує ментально існувати на руїнах двох імперій – Романових та радянської. Однак імперія досить часто виступає вже у новій якості як „рухлива мішень”, що змінюється в залежності від доби, намагаючись розвинути в неоімперському варіанті, вміло адаптуючись до сучасного глобального розвитку. У такій якості оновлену „імперську ідею” і пов’язану з нею практику можна досить ефективно використовувати як важливий геостратегічний і геокультурний ресурс у проведенні зовнішнього курсу. Не випадково і те, що у сучасних аналітико-прогностичних дослідженнях на Заході стосовно політики Росії знову відроджується традиційний концептуальний напрям, притаманний історіографії доби холодної війни, у центрі якого було вивчення імперії як „експансіоністського політичного організму у контексті міжнародної політики і підкорення неросійських територій”²⁵.

Як зазначає Валерій Чалий, один з провідних аналітиків із зовнішньополітичних питань Центру імені О.Розумкова, базовою тенденцією сучасного міжнародного курсу Росії є її намагання значно збільшити власний „вплив і контроль над пострадянським простором”. Це державна політика РФ: вони „намагаються переконати глобальних партнерів (такі геополітичні центри, як США, ЄС, Китай) у тому, що Росія має „природне право” на те, щоб здійснювати більший вплив на країни свого найближчого зарубіжжя”. Якщо ж Росії вдасться задіяти Україну в Євразійському проєкті, вона отримає абсолютно нові „важелі впливу як регіональний лідер”, – підкреслює експерт²⁶.

Одна з причин чому у Росії відроджується імперська ідея для Євразії, – вважає аналітик Інституту міжнародних відносин Варшавського університету Анджей Шептицький –, полягає у тому, що після розпаду СРСР Росія „так і не знайшла, і не придумала собі нової ідентичності, міфу. Для прикладу можна взяти Францію: в 1960-х рр. вона втратила імперію, але відкрила нову ідею – Європейський Союз. Використовуючи її, Франція реалізовує свої зовнішньополітичні амбіції”²⁷.

²⁴ І. Капсамун, *Тарас Стецьків: „Російський сценарій в Україні провалиться...”*, „День”, 11–12.06.2010, с. 5.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ А. Семенов, *Англо-американские исследования по истории Российской империи и СССР*, [в:] *Новая имперская история постсоветского пространства. Сб. Статей*, Центр исследований национализма и империи, Казань 2004, с. 615.

²⁷ А. Шептицький, *Інтерв’ю в рамках аналітичної публікації „Імперія хоче їсти”*, „День”, 17–18.09.2012, с. 5.

Альтернативою неоімперському домінуванню на пострадянському просторі може стати оновлена стратегія зовнішньої політики України у регіоні ЦСЄ, яка на середньострокову перспективу могла б бути реальною відповіддю українського суспільства непорозумінням і невизначеності на російському напрямі. Прийнятною тактикою у даному випадку могла б стати відмова від застарілих стереотипів й психологічних нашарувань у відносинах з найближчим сусідами – Румунією, Словаччиною, Угорщиною. Українсько-польське історичне порозуміння у цьому плані може вважатися взірцем вирішення складних проблем двосторонніх відносин. Наведемо тут думку відомого львівського історика Ярослава Грицака, висловлену ним під час роботи міжнародної конференції пам'яті Єжи Гедройця (Київ, 2006). Вчений зокрема зауважив: „Українсько-польське примирення останніх десятиліть – одне з найвагоміших явищ у Східній і Центральній Європі після занепаду комунізму. Історичну його значущість можна порівняти з вагою повоєнного французько-німецького примирення. Як поява осі Париж-Бон стала засновком для творення нової Західної Європи, так вісь Варшава-Київ має шанси витворити нову геополітичну реальність – основу стабільності в цій частині світу”²⁸.

Поряд з важливою для Польщі й України та ціннісно орієнтованою у майбутнє спільної політики пам'яті, у межах якої обидва наші народи намагаються відійти від застарілих історичних та психологічних стереотипів, неабиякого значення набувають і конкретні кроки щодо створення нової геополітичної конфігурації у всьому регіоні ЦСЄ. Ідеться насамперед про середньострокові наслідки політики сусідства ЄС у форматі Східного партнерства. Політика, що має за мету, як відзначають експерти, розширення сфери зовнішньополітичного впливу ЄС, що так чи інакше суперечить геополітичним амбіціям РФ у регіоні Східної Європи. Ідеться насамперед про трьох головних учасників СП – Україну, Білорусь та Молдову. Причому за рівнем відносин з Європейським Союзом у різних сферах Україна ще у листопаді 2011 р. займала друге місце після Республіки Молдова – відповідні показники 0,60 і 0,70, залишивши далеко позаду Білорусь – 0,19²⁹. Шкала вимірювання від 0 до 1. Відповідно 1 отримувала країна з найкращою ситуацією. Незважаючи на складне внутрішньополітичне становище в Україні, вага Східного партнерства, як зазначає німецький аналітик та спеціаліст з проблематики відносин Росія-Європа Корнеліус Охман, „може зрости, якщо Євросоюз належно скористається цією ініціативою”. А для Польщі „втління Партнерства дає єдину змогу для реалізації ефективної політики стосовно

²⁸ В. Чалий, *Інтерв'ю в рамках аналітичної публікації „Імперія хоче їсти”, „День”, 17–18.09.2012, с. 4.*

²⁹ А. Шептицький, *Інтерв'ю в рамках аналітичної публікації..., с. 5.*

східних сусідів”. Німецька ж сторона хоча і підтримує нову ініціативу, але „доповнює її закликом до укладення партнерської угоди із Москвою”³⁰.

Цікаво відзначити і те, що у 2007 році виокремилось 2 базові підходи СП – польський і німецький. У Берліні виходили з більш широкого розуміння східної політики ЄС, центральним компонентом якої виступали взаємини з Росією. Однак у кінцевому рахунку в 2008 р. (після подій російсько-грузинської війни та утворення за ініціативою президента Франції Н.Саркозі Середземноморського Союзу) перемогла польська модель партнерства. Вона була сфокусована насамперед на самих країнах Східної Європи та мала на меті їх подальше наближення до Євросоюзу з метою набуття у „довгостроковій перспективі членства у ньому та остаточного виходу зі сфери впливу Росії”³¹. Проте там, де Польща мріє захиститися від імовірних російських зазіхань, розвиваючи власні відносини з Україною, Франція, до прикладу, вимірює світ іншими масштабами. „Для нас Росія – це захисна стіна від китайської експансії, – каже політолог Марі Даніель. – Не фізичної звичайно, експансії, а більше світоглядної, економічної. [...] Питання здорової дистанції з Росією – то лише час. А от з Китаєм набагато складніше. Він просочився в саму кров європейської економіки”³².

Однак повернемося від глобального рівня аналізу на регіональний і навіть внутрішньополітичний. Звернемо увагу і на такий парадоксальний факт: сьогодні в Україні, як і 10–12 років тому назад, до сфер напруженості, що впливає на проблему безпеки держави, відноситься низький рівень стратегічної культури політичного класу в цілому. Ось як оцінив ситуацію, аналізуючи внутрішньополітичні виклики національній безпеці у 2000 році, тодішній головний консультант Адміністрації президента України Олексій Валецький: „Минулі роки свідчать, що рівень підготовки коротко- і довготривалих стратегій, так само, як і прорахунок їхніх соціальних та економічних наслідків, іноді буває прикро некомпетентним”. У підсумку державна політика є фрагментарною і розбалансованою, причому досить часто „різновекторною, і з внутрішніми суперечностями”³². Читаючи цей висновок, можна провести досить багато політичних паралелей в Україні і з сьогоденням. А з того часу минуло вже більше 10 років.

Зрозуміло, що не тільки якість політичного класу, але й розвиток внутріполітичної ситуації в Україні, особливо пов’язаний з переслідуваннями політичних опонентів влади, не міг не стати предметом дискусій, аналізу й резолюцій в об’єднаній Європі. Згадаємо, наприклад, дискусії, що виникли

³⁰ К. Охман, *Геополітика та Східна Європа*, „Nowa Europa Wschodnia, Українська версія журналу”, Вип. I, Статті 2008–2010, Київ 2011, с. 9

³¹ Я. Грицак, *Що по Гедройцеві?*, [в:] *Європа – минуле і майбутнє...*, с. 85.

³² Т. Сидорук, *Політика сусідства Європейського Союзу у Східній Європі: модель інтеграції без членства*, ПАІС, Львів 2012, с. 437.

в на пленарному засіданні у Стразбурзі під час прийняття рішення відносно України (кінець червня 2011 р.). Причому у процесі ухвалення резолюції з українського питання посварилися два головні політичні угруповання в Європарламенті, але не через загальну ідею представленого для обговорення документу, а через те, як ці проблеми вирішуються у контексті європейської політики України. Як зауважив член Європарламенту Марек Сівець у своїй спеціальній статті для газети „День”, соціалісти, зайнявши в українському питанні більш помірковану позицію, бажали б „уникнути ситуації, в якій деякі приклади ставлення до колишніх урядовців вплинули б на великий історичний процес, що має на меті наблизити Україну до Європи”. Більш того, на його думку, нещодавні події в Україні не повинні стати приводом призупинити або відкласти „європейські прагнення України”. Європейська народна партія (ЄНП), спираючись на свою більшість, зайняла непохитну позицію, яка і була покладена в основу Резолюції Європарламенту. Далі М.Сівець, обстоюючи власну позицію пише таке: як і мої однопартійці з СД (соціал-демократи) під час перемовин з ЄНП я наголосив, що, незважаючи на складнощі, не варто „зривати важливі переговори” з Україною. Ми маємо підтримати її європейські прагнення, використовуючи „м’якіший тон” і зосереджуючись на „суті справи, а не лише на конкретних прикладах окремих осіб”³³.

На жаль, як і в попередні роки, європейські політики (а особливо представники бюрократичних кіл у Брюсселі) бажають мати справу або ж з українськими олігархами, або з підвладними їм політиками. Однак вони фактично ігнорують суспільство, яке у своїх кращих намаганнях воліє сформувати і захистити демократичний лад в Україні. Такий стан коливань і невизначеності не може зберігатися дуже довго. Ось як змальовує неоднозначну й суперечливу ситуацію що складається сьогодні відомий експерт і політолог Вадим Карасьов. „Модель глобалізації, в яку 20 років була вписана Україна, формувала особливий тип політичного режиму. Він характеризується неформальним союзом західної еліти та українських і російських олігархів. Чому? Бо наші давали метал. Путін – газ. Але сьогодні Європі треба менше газу. [...] Путін уже не потрібен. Українській владі кажуть: „Ви не вмієте керувати країною, саджаєте своїх опонентів, ми розриваємо з вами угоду”. Зараз західним елітам треба створювати союз із нашими громадянами, а не олігархами. А ми підходимо до межі, коли: або проведемо політичні й економічні реформи і вибудуємо в себе європейські відносини, або «з’їмо» європейську перспективу”³⁴.

³³ М. Сівець, *Резолюція Європарламенту з українського питання*, „День”, 24–25.06.2011, с. 2.

³⁴ К. Охман, *Геополітика та Східна Європа*, „Nowa Europa Wschodnia, Українська версія журналу”, Вип. I, Статті 2008–2010, Київ 2011, с. 9.

Висновки

1) Українсько-російські взаємини набувають у сучасній Центральній та Східній Європі стратегічного значення. У разі включення України в Євразійський союз, як це пропонує президент Путін, Росія стане одноосібним лідером на пострадянському просторі, де, як вважають експерти, зосереджені життєво важливі для неї інтереси у сфері економіки, оборони та безпеки. Таке співробітництво з країнами колишнього СРСР, зокрема з Україною, Білоруссю і Казахстаном, могло б стати стабілізуючим чинником, що призупинив би відцентрові тенденції у самій Росії. Однак для об'єднання держав потрібне вироблення нової інтеграційної ідеології. В якості такого проекту Москвою може бути запропонована дієва неоімперська модель політичного розвитку з культурно-ідеологічними елементами „*soft-power*”.

2) Для України ж за таких умов (і на цьому наголошують серйозні аналітики і відповідальні політичні діячі) найважливішим завданням стає вироблення альтернативи на противагу подібним неоімперським проектам Росії. У весь зріст постає проблема пошуку власної ідентичності для України в Європі і у світі. Аналізуючи результати соціологічних опитувань стосовно підтримки того чи іншого вектору зовнішньої політики, можна констатувати значну відмінність щодо зовнішніх пріоритетів у експертів (вони переважно підтримують західний напрям) і у пересічних громадян, котрі вагаються між орієнтацією на Росію та європейським вектором міжнародної політики України.

3) Базовою ж для України сьогодні могла стати модель держави „середньої ваги” (*middlepower*), яка б у Центральній і Східній Європі відігравала помітну роль, спираючись на продуктивне партнерське співробітництво з країнами-сусідами, насамперед з Польщею, які вже стали частиною нової об'єднаної Європи. Конче необхідне проведення внутрішньої європейської політики України. Це ключове питання спроможності (чи неготовності) усього нашого суспільства до продуманих та організаційно обґрунтованих глибинних соціальних, економічних і зовнішньополітичних реформ у середньостроковій перспективі.

4) Умовою ж дійсно партнерських й передбачуваних відносин України з Росією є розвиток і поглиблення демократичних процесів насамперед в самій Україні, а згодом і в Російській Федерації. Однак, як засвідчує розвиток подій останніх років, її правлячий клас у внутрішній політиці рухається на „узбіччя” демократії, або ж розуміє її таким чином, що суттєво відрізняється від ціннісних і правових орієнтирів розвинених демократій та більшості тих країн, що так чи інакше долають непростий шлях до демократії поза межами Європи та Америки.

Wołodimir Fisanow, Oleksij Gruszko

Ewolucja stosunków pomiędzy Ukrainą a Federacją Rosyjską w wymiarze geopolitycznych i środków bezpieczeństwa: Na podstawie analiz eksperckich

Celem autorów artykułu jest analiza najnowszej odsłony stosunków ukraińsko-rosyjskich. Za jego główną tezę można przyjąć stwierdzenie, iż wspomniane relacje nabierają strategicznego znaczenia z punktu widzenia ewolucji systemu stosunków międzynarodowych w regionie Europy Środkowej i Wschodniej. W przypadku włączenia Ukrainy do Unii Euroazjatyckiej, co zaproponował swego czasu prezydent Rosji Władimir Putin, Rosja stałaby się jedynym liderem na obszarze byłego Związku Radzieckiego, gdzie zresztą zdaniem ekspertów koncentrują się kluczowe dla jej rozwoju i interesu narodowego w sferze gospodarki i bezpieczeństwa. Rosyjscy politycy starają się z wszystkich sił stworzyć efektywny neoimperialny model *soft-power* (kulturowo-ideologiczny) na potrzeby zagospodarowania przestrzeni poradzieckiej.

Autorzy koncentrują swoje wysiłki na analizie i komentarzach artykułów prasowych i specjalistycznych ukazujących się na Ukrainie w ciągu ostatnich kilku lat. Najważniejsi ukraińscy politycy i analitycy niemal jednogłośnie dochodzili do konkluzji, iż kluczowym celem Ukrainy w sferze polityki zagranicznej powinna być implementacja projektów alternatywnych w stosunku do neoimperialnych planów Rosji. Szczególnego znaczenia nabiera w tym kontekście problem budowy ukraińskiej tożsamości we współczesnej Europie i świecie. Wnikliwa analiza wyników badań ukraińskiej opinii publicznej w odniesieniu do najbardziej pożądaných priorytetów w sferze polityki zagranicznej Ukrainy pozwoliła na zdiagnozowanie istotnych rozbieżności w jej percepcji na poziomie środowiska eksperckiego (sprzyjającego zachodniemu wektorowi rozwoju ukraińskiej polityki zagranicznej) i ukraińskiego społeczeństwa, którzy wahają się pomiędzy wschodnim a europejskim wektorem rozwoju ukraińskiej polityki zagranicznej.

Badacze wskazują, że z uwzględnieniem obecnych uwarunkowań dla Ukrainy najbardziej pożądaný model rozwoju ukraińskiej państwowości to model „wagi średniej” (mocarstwa średniego szczebla), w ramach realizacji którego Ukraina mogłaby odgrywać znaczącą rolę w Europie Środkowej i Wschodniej, opierając się na produktywnej współpracy ze swymi sąsiadami, ze szczególnym uwzględnieniem Polski, która stała się częścią nowoczesnej zjednoczonej Europy. Z punktu widzenia realizacji podobnego modelu konieczne jest realizowanie wewnętrznej proeuropejskiej polityki.

Warunkiem koniecznym z punktu widzenia budowy partnerskich i przewidywalnych relacji pomiędzy Ukrainą a Rosją jest rozwój i pogłębienie procesów demokratycznych, przede wszystkim na Ukrainie, ale także w Rosji. Tym niemniej w ciągu ostatnich kilku lat mamy na Ukrainie do czynienia z „powstrzymaniem” demokracji i jej percepcji daleko odmiennie od wartości i rozwiązań charakterystycznych dla ustabilizowanych państw demokratycznych.

Wołodimir Fisanow, Oleksij Gruszko

The development of relations between Ukraine and the Russian Federation: The geopolitical and security measures (according to expert estimates)

Current Ukrainian-Russian relations are examined in the represented article. Authors particular state that the relationships between the two countries are becoming strategic importance in contemporary Central and Eastern Europe. Turning Ukraine into the Eurasian Union as it offered by President Putin, Russia will become the sole leader of the former Soviet Union, where, experts believe, concentrated its vital interests in economics, defense and security. Russian politicians are trying to create an efficient neo-imperial model of cultural and ideological elements of “soft-power” for the post-Soviet space.

Authors focus on peer reviews and comments that have appeared on the pages of Ukrainian magazines and daily press over the last few years. Serious politicians and analysts have almost unanimously come to the conclusion that the most important goal of Ukraine’s foreign policy is the implementation of alternative projects and steps opposite such neo-imperialistic plans of Russia. It becomes topical for Ukraine the problem of finding its own identity in Europe and in the world. During the analyses of the results of public opinion polls regarding support of a foreign policy vector it was noticed the significant difference in priorities for external experts (they mainly support West direction) and ordinary citizens, who hesitate between a focus on Russia or the European vector of Ukraine’s international policy.

The researchers emphasize that under current conditions the base for Ukraine could become an “average weight” (middle-power) state model, which could play a prominent role in Central and Eastern Europe, based on productive cooperation through partnerships with neighboring countries, especially Poland, which have become part of modern united Europe. It is necessary to conduct internal European policy of Ukraine. The ability (or not ability) of the whole our society to provide thoughtful and organizational grounded underlying social, economic and foreign policy reforms in the medium terms a key question.

The necessary condition for really partner and predictable relations between Ukraine and Russia is the development and deepening of democratic processes primarily in Ukraine itself, and later in the Russian Federation, is concluded in the article. However, according to the events in recent years, its ruling class moves to “curb” democracy in domestic policy, or understand it in a way that significantly differs from the values and legal guidelines for established democracies and for most of those countries that somehow overcome difficult path to democracy beyond Europe and America.